

Originalalet

Nummer 1 • 2021

Demokrati och vandringsutställning

Partiväsandets framväxt i Uppland

Tolfta sockenförening på 1920-talet: Bondeförbundets lokalavdelning eller ekonomisk förening?

100 år gamla protokollsböcker väcker frågor om partiets identitet

FOLKRÖRELSEARKIVET
FÖR UPPSALA LÄN

Demokrati och vandringsutställning

För fyra år sedan ungefär bjöd Kungliga biblioteket in bland annat Folkrörelsearkivet till att delta i ett långt jubilerande av den svenska demokratins genombrott. Hösten 1918 påbörjades den process som skulle leda till ett slutgiltigt erkännande av parlamentarismens princip och av allmän och lika rösträtt för vuxna män och kvinnor till riksdag, landsting och kommuner. Parlamentarismen innebar att regering tillsattes och regerade med riksdagens förtroende, inte med kungens förtroende. Förändringen till allmän och lika rösträtt innebar framför allt kvinnors rösträtt till riksdagen (flertalet män ägde denna rätt sedan 1909). För val till kommuner och landsting, och indirekt valet till riksdagens första kammare, innebar reformerna också att den 40-gradiga rösträttsskalan ersattes av principen en person, en röst. År 1921 hölls det första riksdagsvalet med allmän och lika rösträtt och den valda riksdagen började sammanträda i januari 1922.

Kungliga bibliotekets projekt ändrade något inriktning från de ursprungliga planerna på att skapa en permanent nätresurs för forskare med stora volymer digitaliserat källmaterial, till att skapa en portal med information om de demokratiska genombrottsåren. Målgruppen ändrades också från forskare till en intresserad allmänhet och framför allt som ett hjälpmedel för skolor och utbildning. Ett storartat och kunnigt arbete har genomförts av framför allt historikerna Karin Kvist Geverts som drivit projektet och av Torbjörn Nilsson som skapat mycket av informationsmaterialet. Jag rekommenderar verkligen alla att besöka demokrati100.se, projektets domän, och ta del av allt intressant material där.

Folkrörelsearkivet och Demokrati 100

Folkrörelsearkivet har medverkat på flera sätt i Demokrati 100. Självt har jag ingått i en planeringsgrupp för att representera den enskilda arkivsektorn. Vi var framför allt aktiva

under projektets första år, innan vi kunde inta den lite mer tillbakalutade rollen av att vara en referensgrupp. Karin Kvist Geverts såg också potentialen i den workshop *Vägen till allmän och lika rösträtt* som Per Agius på Folkrörelsearkivet och Nicklas Malmsjö på Uppsala stadsarkiv sedan en tid givit för gymnasister. Med Karins hjälp och med bistånd från föreningen Vetenskap och samhälle, kunde Per och Nicklas utveckla sin workshop till ett digitalt läromedel som nu ligger på Demokrati 100:s hemsida. Per och Nicklas har sedan presenterat läromedlet och hur de arbetar med det vid flera tillfällen, bland annat inför Riksdagens demokratijubileum. Hösten 2018 och år 2019 arrangerade vi också flera föredrag på temat demokrati, politik och politiska ideologier. Vi hade stor glädje av att kunna arrangera program i samarbete med Statsvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet.

Protokollen från Söderfors, Tierp och Tolfta

För att möta de ursprungliga uppropen om digitaliserat källmaterial sökte vi och fick medel för ett större digitaliseringsprojekt 2018, där vi digitaliserade hela Uppsala rösträttsförening (1890-talet) och protokoll från Söderfors arbetarekommun, de socialdemokratiska kvinnoklubbarna i Söderfors och i Untraverken, Frisinnades förening i Tierp och Bondeförbundet / sockenföreningen i Tolfta socken. Tidsavgränsningen varierade lite på grund av materialet, men fokus var på 1910- och 1920-talet. Att vi valde material från nuvarande Tierps kommun var med tanke på att vi 2018 också medverkade i att skapa resurser för Tierpsrummet som planerades i kulturhuset Möbeln i Tierp. Demokrati 100 utvecklades som sagt åt ett annat håll och det digitaliserade materialet har inte blivit en del av den hemsidan. Det finns tillgängligt på Folkrörelsearkivets hemsida fauppsala.se, fliken Samlingar, och på vår gemensamma resurs för e-arkivering, enskildaarkivet.se. Jag hoppas att vi ska kunna göra dem tillgängliga

på plattformen Alvin inom en inte alltför lång framtid.

Våra bidrag till detta nummer av Originalet bygger på intryck från läsning av protokollen från Tierp, Söderfors och Tolfta. Jenny Jansson, statsvetare och styrelseledamot i Folkrörelsearkivet, ger en överblick över partiväsandets framväxt i Uppland. Gerard Farrell, arkivariepraktikant i höstas och historiker från Irland, reflekterar över hur det svenska partiväsandet såg ut, bl.a. i jämförelse med det irländska. Självt har jag läst Tolfta sockenförening, en del av Bondeförbundet, och undrat över det kommunala partiarbetet, en undran som för tillbaka till 1700- och 1800-talets sockenstämmor och bönder i det allmännas tjänst. Finns det något som förenar våra texter? Jo, det gör det. Alla tre försöker vi förstå betydelsen av Tolfta sockenförenings engagemang i uppköp av handelsgödsel 1923. Det gör vi på olika sätt, men ingen av oss undgår frågan.

Vandringsutställningen växer fram

Arbetet med vandringsutställningen går vidare. Den kommer att visas först i Östhammars kommun, närmare bestämt i Österbybruk. På grund av rådande pandemi är premiärdatum eller visningslokal ännu inte fastställt. Förhoppningsvis kan det bli av till sommaren.

Redan nu i mars kommer däremot ett bildspel från Östhammars kommun att kunna ses på vår Youtubekanal. Det rör sig om underlag till vykort från 1920-talet som producerades i Sixtus Jansons Upsala kontorsbokfabrik. Dessa vykort visar, förutom intressanta tidsdokument, tydligt på olikheterna i orterna som denna kommun är sammansatt av: stadsmiljö, kust- och skärgårdsmiljö, bruksmiljö och ren landsbygd.

En presentation av utställningens grundform kommer inom kort att vara färdig. Då kan ni som är intresserade av att få den till er ort eller till er föreningslokal se vilka format och vilket grundinnehåll som erbjuds och sedan kontakta oss för en bokning.

Dannemora gruvor 1927.

Partiväsens framväxt i Uppland

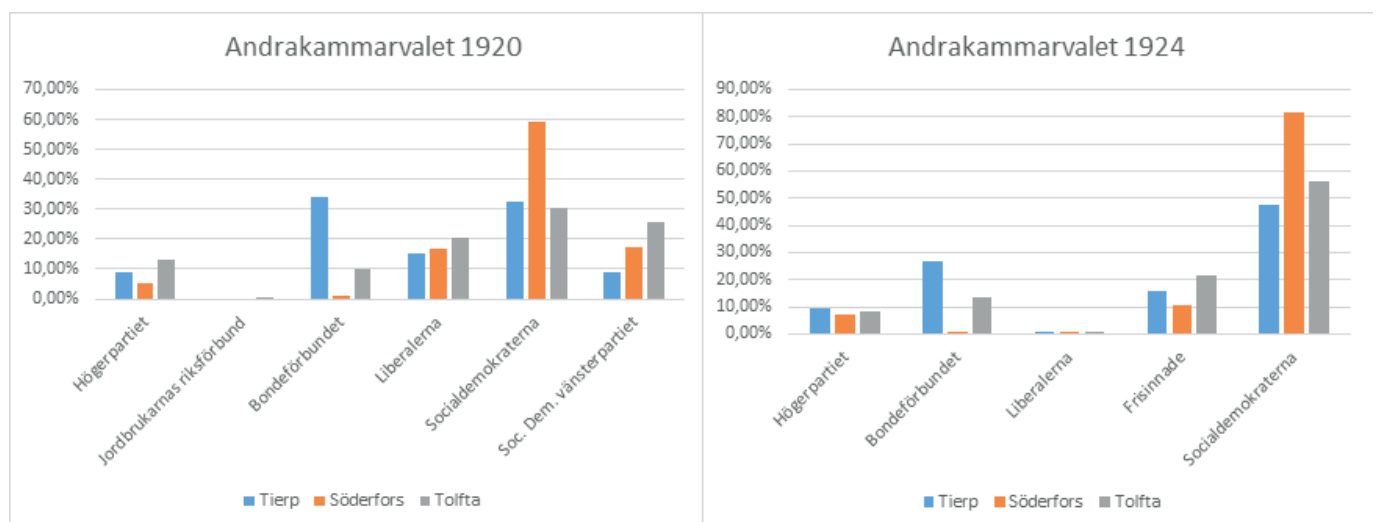
Övergången från majoritetsval till ett proportionellt valsystem 1908-1911 hade stor betydelse för att utveckla ett modernt partiväsen också med en lokal partistruktur. Socialdemokraterna var tidiga med att organisera en partistruktur som också gjorde sig gällande lokalt. Också de frisinnade i Tierp mobiliserade inför valet 1914. Bondeförbundet i Tolfta landskommun organiserades först 1923 och avviker mer från övriga partier och från dagens lokalavdelningar av partier.

När den allmänna och lika rösträtten röstades igenom i Sveriges riksdag 1918 innebar det inte bara en stor förändring för Sveriges medborgare utan också för de svenska partierna. Demokratins genombrott innebar att samtliga partier behövde mobilisera, inte bara på riksdagsarenan utan i alla kommunal- och landstingsval. Detta ställde helt nya krav på att organisera en lokal partistruktur, mobilisera aktiva medlemmar som kunde ta på sig förtröendeuppdrag och bedriva valkampanjer. Redan reformerna som ledde till en utvidgning av rösträtten för män till andra kammaren 1908-1911, hade emellertid ändrat spelreglerna för de svenska partierna. I samband med att utvidgningen av rösträtten antogs i Sveriges riksdag så ändrades valsystemet. Från att ha

haft majoritetsval i enmansvalkretsar, gick Sverige över till ett proportionellt valsystem vilket ställde helt andra krav på partiorganisationerna. Majoritetsval i enmansvalkretsar leder till att varje valkrets får en vinnare, en sådan princip brukar "slå ut" små partier då väljare tenderar att betrakta en röst på ett sådant parti som bortkastad. Ofta leder majoritetsval till ett tvåpartisystem med två stora dominerande partier, i stället för som i Sverige flera mindre partier. Under 1910-talet blev det därför allt viktigare för alla partier att mobilisera och etablera partiorganisationer runt om i landet.

Hur väl liknade dessa nybildade lokala partier de partiorganisationer vi känner idag? Utifrån det digitaliserade och transkriberade materialet från den socialdemokratiska arbetarkommunen i Söderfors, Tolfta sockenförening och Tierps Frisinnade förening kan vi få en inblick i det lokala partiväsendet under början av förra seklet.

Som graferna visar hade Socialdemokraterna ett relativt starkt stöd på samtliga tre orter både före och efter det första demokratiska valet, men en viss uppgång kan skönjas efter demokratiseringen. I Söderfors erhöll socialdemokraterna mer än 80 procent av rösterna 1924 och den lokala partiorganisationen

Kommentar: graferna visar utfallet i valkretsarna Söderfors, Tierp (Tierp och Tierps köping) och Tolfta vid valen till andra kammaren 1920 och 1924.

Centrum i Tierps municipalsamhälle 1904. Tierp blev 1888 ett municipalsamhälle i södra delen av Tolfta socken. Liksom bruken hade municipalsamhällena ett visst självstyre inom en landsbygdskommun. 1920 blev Tierp köping och bröts ut från Tolfta som en egen kommun. År 1952 var det istället Tolfta som införlivades med Tierps kommun. Trots att bilden inte ger intryck av en metropol så urskiljde sig Tierp som en mer urban miljö och som en framväxande industriort.

bidrog sannolikt till valresultatet. Av de tre föreningarna är arbetarekommunen den förening som mest påminner om en modern partiförening. När det socialdemokratiska arbetarpartiet grundades 1889 var möjligheterna att komma in i riksdagen små. Rösträtten i Sverige var starkt begränsad och relaterad till inkomst vilket effektivt stängde ute arbetarklassen. För socialdemokraterna blev strategin därför tidigt att etablera lokala partiorganisationer runt om i landet som kunde verka för allmän och lika rösträtt och så småningom ett intåg i riksdagen.

Folkrörelserna har tillskrivits stor betydelse för Sveriges demokratisering. De har beskrivits som en skola i demokrati, en sfär för dem som under 1800-talet inte hade politiskt inflytande, och som därför blev viktiga för den politiska mobiliseringen. Protokollsboken innehåller utförliga protokoll som behandlar stort och smått som rörde föreningen. Protokollen följer de normer för formalia som sedermera kom att bli ett kännetecken för svensk arbetarrörelse. Diskussioner avslöjar att mötena användes till

att avklara skötseln och praktikaliteterna med att driva föreningen, så väl som ideologiska diskussioner och valtaktiska överläggningar. Redan på det första mötet med arbetarekommunen 1910 diskuterades orsakerna till arbetarnas och i synnerhet arbetarungdomens likgiltighet. Olika orsaker lyftes fram av talarna, flera av dem framhöll att brännvinet var en orsak. Att arbetarrörelsen och nykterhetsrörelsen ofta hade överlappande medlemskår skulle kunna vara skälet till att superiet och brännvinet upprepade gånger framhölls som ett problem för att mobilisera och engagera arbetarna i rörelsen. Om det verkligen var fallet i Söderfors förtäljer inte materialet. Det kapitalistiska samhället och överheten lyftes fram som andra orsaker till likgiltigheten hos arbetarna. Det stundande andrakammarvalet, med den utvidgade rösträtten, pekades dock ut som en möjlighet att få fler arbetare politiskt engagerade "inträset skulle blifva bättre vid de politiska valen" (18/12 1910).

Medvetenheten om valens betydelse och hur dessa skulle kunna bidra till en bättre

Grevens ekipage, Strömsberg, 1910-talet. Strömsbergs bruk ligger i Tolfta socken. Under 1910-talet ägdes bruket av Henning och Axel Wachtmeister. Bruken i Norduppland var samhällen i sig, samtidigt som bruksägarnas förmögenhet torde ha givit ett stort inflytande på kommunalstämman.

mobilisering och politisk väckelse hos arbetarklassen är tydlig och det var med all sannolikhet en styrka hos socialdemokraterna som övriga partier saknade. De lokala föreningarna kunde ganska snabbt efter rösträttens utvidgning och senare efter demokratins införande organisera lokala valkampanjer. Detta var nödvändigt då det kunde vara svårt att få arbetarklassen att gå och rösta. Men som framgår av graferna, för socialdemokraterna i Söderfors gick valen bra redan i början 1920-talet.

Tierps Frisinnade förening var en del av den Frisinnade landsföreningen som fungerade som riksorganisationen för det Liberala samlingspartiet (1902-23). En viktig skillnad mellan den Frisinnade föreningen och arbetarkommunen är att den förra inte skrev diskussionsprotokoll, vilket gör det svårare att uttyda vad föreningen verkligen gjorde på sina möten. Det är tydligt att de Frisinnade hade färre möten än arbetarkommunen och det finns inga spår av ideologiska diskussioner likt dem som arbetarkommunen hade. Föreningen grundades i juli 1914 och var precis som arbetarkommunen inriktad på mobilisering vid val. 1914 var en turbulent period för liberalerna. Till följd av bondetåget och borggårdskrisen den 6 februari 1914, avgick den liberala regeringen ledd av Karl Staaff och ett extraval som kom att äga rum i mars utlystes. Då Sveriges extraval inte startar en ny mandatperiod, så hölls det ordinarie andrakammarvalet redan i

september 1914. Tierps Frisinnade förening grundades den 31 juli, alltså lagom i tid för att kunna bedriva valkampanj inför det andra riksdagsvalet 1914. Redan på det konstituerande mötet nämns möjligheten att ordna möten innan det stundande riksdagsvalet (31/7 1914) vilket resulterade i ett politiskt "friluftsmöte" (28/8 1914). Föreningen lade vikt vid att rekrytera och utse personer som kunde representera liberalerna i olika nämnder och styrelser i kommunen och kan sägas ha fungerat som en partiorganisation redan från grundandet.

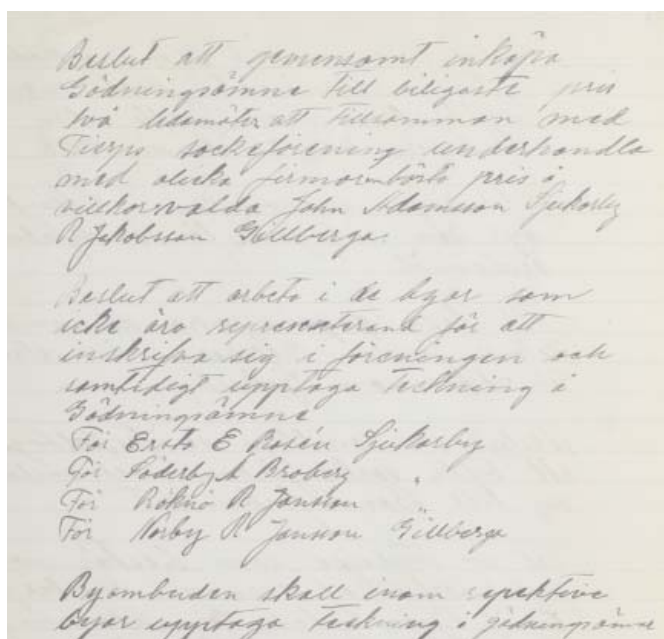
Tolfta sockenförening uppvisar få av de karaktärsdrag som både arbetarkommunen och den frisinnade föreningen gör i termer av inslag av ett modernt partiväsende. Sockenförening var benämningen på lokalföreningar av partiet Bondeförbundet som grundats 1913. I Tolfta bildades sockenföreningen 1923, således senare än både arbetarkommunen och frisinnade föreningen. Det är också efter det första demokratiska valet ägt rum i Sverige. Protokollen från föreningen fokuserar på att, likt en intresseorganisation, tillgodose medlemmarnas intressen, framför allt de materiella intressena. Gemensamt inköp av gödsel är ett sådant exempel på hur föreningen agerade. Ett annat exempel var att föreningen gav två personer i uppdrag att uppvakta Länsstyrelsen i Uppsala för att försöka få till stånd en förändring vad gällde de mängder grus som samtliga vägghållare skulle tillhandahålla. För bönderna i Tolfta ansågs mängden vara allt för stor. Istället för att gå via de folkvalda församlingarna för att få till en förändring, valde föreningen att uppvakta ansvarig myndighet, vilket avviker från hur vi tänker oss att ett parti fungerar. Sockenföreningen diskuterade till en början inte val, åtminstone har inga av sådana diskussioner fastnat i protokollen. Det var först inför kommunalvalen 1926 som val kom upp på agendan och föreningen börjar ta form som en partiorganisation.

Dessa nedslag i det digitaliserade materialet från Tierp, Söderfors och Tolfta är endast en ytlig analys av partiföreningarnas inre liv under 1910-1920-talen. Mer djupgående studier skulle behövas för att förbättra vår förståelse för de nybildade partiorganisationerna. Med det digitaliserade materialet öppnas fler möjligheter för att fler kan studera och fördjupa sig i just dessa frågor.

Tolfta sockenförening på 1920-talet: Bondeförbundets lokalavdelning eller ekonomisk förening?

Tolfta sockenförening bildades 1923 och ansökte direkt om medlemskap i Bondeförbundet. Men frågorna som sockenföreningen tar sig an leder till en undran om 1920-talets kommunala partiorganisationer ägnade sig åt politik eller var ekonomiska föreningar.

Tolfta sockenförening bildades 1923 och beslöt som första punkt att ansluta sig till Bondeförbundet och anta dess stadgar. Idag ligger sockenföreningens protokoll som en av de äldsta volymerna i Centerpartiets i Tierps arkiv, efter en historia av kommunsammanslagningar 1952–1974 och Bondeförbundets namnbyte till Centerpartiet 1957. Tolfta sockenförening var det politiska partiet Bondeförbundets lokalavdelning i landskommunen Tolfta.

Tolfta sockenförenings första åtgärd efter bildandet 17 februari 1923 var ett beslut om gemensamt inköp av gödningsämne, val av ombud för köpeförhandlingarna och en värvningskampanj för att värva "byar" till föreningen "och samtidigt upptaga teckning i gödningsämne".

Tolfta socken hade funnits sedan medeltiden. En sockenstämma som tillsammans med kyrkoherden fattade beslut om kyrkofrågor och andra gemensamma angelägenheter fanns åtminstone sedan 1763 (tidigaste bevarade protokollen på landsarkivet i Uppsala). 1863 delades Tolfta upp i en landskommunal socken med en kommunalstämma och i en kyrkoförsamling för kyrkliga frågor, inklusive skolfrågor. 1918–1921 inträffade nästa förändring när Tierps köping skapades och bröts ut från Tolfta för att bli en egen kommun. Och så det riktigt stora: den kommunala självstyrelsen demokratiserades när den graderade rösträtten efter egendom och inkomst ersattes med att varje vuxen man och kvinna fick en röst var (fortfarande med en del betydande juridiska och faktiska begränsningar, se Fia Sundevall, Den allmänna rösträtten, Demokrati100.se). Att sockenföreningen bildades ett par år senare var ett svar på den demokratiska landskommunens bildande och behovet för bonderörelsen att mobilisera för en ny form av kommunalpolitik. Det var i alla fall vad jag förväntade mig se i sockenföreningens protokoll.

Det gemensamma gödningsämnet

Det finns ett sådant kommunalpolitiskt innehåll. Det handlar inte i första hand om debatt om kommunala angelägenheter utan mer om vilka personer som ska representera i vallängder och i kommunala nämnder. Även valarbetet inför landstings- och riksdagsval var framträdande och det antyder att Bondeförbundet under 1920-talet organiserades mer för politik på riksnivå än på kommunal nivå. I själva verket gick de olika politiska partierna fram med en så kallad enhetslista vid val till kommunfullmäktige. Sockenföreningen förhandlade med övriga partier om hur många bondeförbundare

som skulle upp på listan. Enhetslistor var en vanlig företeelse i mellankrigstidens kommunalval och vittnar om att partipolitiken ännu inte genomsytrade den kommunala demokratin.

Protokollen innehåller också frågor som jag inte förväntat mig och som utmanar mina föreställningar om 1920-talets lokala partiväsen. Den första frågan sockenföreningen tog tag i efter konstitueringen, var att gemensamt med sockenföreningen i Tierp förhandla om inhandlandet av ett parti gödsel. Johan Adamsson i Sjukarby och A. Jakobsson i Gillberga utsågs att underhandla med olika firmor om bästa pris och villkor. Nästa beslut var att "arbeta i de byar som inte är representerade för att inskriva sig i föreningen och samtidigt upptaga teckning i gödningsämne". Därefter avslutades sockenföreningens första möte.

Uppenbarligen ett "tillväxtparti" som "tänker på gräsrotterna" skämtar jag för mig själv. Men att sockenföreningen så tydligt organiseras för ett gynnsamt inköp av gödningsämne och min överraskning av att finna det, visar också tydligt att jag närmast mig protokollen med felaktiga föreställningar om vad en lokal avdelning av ett politiskt parti var för någonting för 100 år sedan – åtminstone för Bondeförbundets del. Ska sockenföreningen hellre beskrivas som en konsumentkooperation eller ekonomisk förening?

Andelsmejeri och bonderörelsens organisering

Nästa lite större fråga som Tolfta sockenförening tar sig an förstärker intrycket. Den handlade om att ansluta sig till ett andelsmejeri som redan börjat ta form efter initiativ av sockenföreningen i Tierp. Samma tanke om självorganisering för att förbättra de ekonomiska villkoren ligger bakom planerna på att ingå i ett andelsmejeri.

Man kan tala om 1910- och 1920-talet som en period av organisering av jordbrukarklassen, eller lantmännen, på flera plan. Det är lätt att idag glömma hur talrik denna klass av småbrukare var. Ännu under 1920-talet syssetts jordbruket fler än industrin och det är de mindre familj jordbruken på upp till 20–30 hektar som utgör huvuddelen. Bondeförbundet bildades 1921 och innebar en förnyelse av partiväsendet. Riksdagspartiet Lantmannapartiet hade funnits sedan tvåkammarriksdagens första tid, men hade allt tydligare blivit ett parti för storbönder och under 1910-talet slutligen

Mejeriet vid Strömsbergs bruk 1896. Ännu 1913 dominerade uppköpsmejerier i antal i Uppsala län, men 25 år senare var drygt två tredjedelar av mejerierna sådana andelsmejerier som Tolfta sockenförening planerade.

uppgått i högern. Bondeförbundet var inte ett riksdagsparti som Lantmannapartiet utan del av en folkrörelse precis som socialdemokraterna, med en plattform utanför riksdagen. Lantbruksförbundet bildades 1917, med hushållningssällskapen som föregångare. Det kom att ha en sammanhållande roll för jordbrukarnas olika producentkooperativ. Riksförbundet Landsbygdens Folk (RLF) bildades 1929 som en jordbrukarnas fackliga intresseorganisation. Tolfta sockenförening var en del av denna organisationsvåg och den samlade politiska, fackliga och producentfrågor i en självorganisering av klassen.

Väghållning och förhandling med Kungl. Maj:t

Andelsmejerier och gemensamt inköp av gödningsämnen kan ses som en del av familj jordbrukarnas organisering i en ny värld, där marknadsberoenden och behoven av dyrbara investeringar i ett mekaniserat jordbruk kunde mötas med kooperativ sammanhållning. Den 13 maj sammankallade sockenföreningen emellertid till ett extra sammanträde i ett ärende som också skulle varit möjligt på ett häradsting från 1600-talet. Länsfiskalen hade ställt krav på vägunderhåll och krävt orimligt mycket grus för vägfyllnad enligt flera väghållares uppfattning. Mötet utsåg Karl Andersson i Gillberga och Johan Larsson i Ersta att uppvakta länsstyrelsen i frågan som väghållarnas ombud. Ombuden avlade rapport den 17 juni, där de berättade att de på länssekreterarens uppmaning och med en advokatbyrås hjälp upprättat en skrivelse som ingått till Kunglig

Befallningshavande (landshövdingen). På mötet väcktes också frågan om att övergå till att väghållarna betalade in en avgift på 27 öre per meter till vägkassa, för att vidmakthålla vägen mellan Tierp och Västland. Väghållarna skulle då slippa grusa.

Väghållare, det var bönder. Det hade varit en utskyld för bönder att vidmakthålla vägar sedan medeltiden med kronan som motpart. Väghållningen var en förhandlingsfråga mellan Kungl. Maj:t och lokala bondekollektiv. Det kunde som nämnts ske på häradsting, eller vid sammankallade av vägsyner på initiativ av en länsman eller annan befallningshavande. År 1924 utnyttjades alltså Tolfta sockenförening som en plats för väghållarna att organisera sig.

Även idag finns enskilda vägföreningar; med "det medeltida" vill jag inte antyda att fastighetsägares väghållningsansvar är föråldrat. Det som väcker intresse är att sockenföreningen är en ny organisation som tar sig an en gammal funktion som bönder har behov av.

Plöjningstävling i Boo gård, Tolfta s:n, 1932. En del av jordbrukarnas organisering syftade till att upprätthålla kvalitet i arbete och produkter, bland annat genom tävlingar och utmärkelser. Att plöja raka fårar var en konst som bedömdes av en kunnig jury.

Forskning och ideologi

Under 1980- och 1990-talet var lokal självstyrelse och bondeklassens politiska organisering ett hett ämne bland historiker. Etablerade historiker som Eva Österberg och Lars-Olof Larsson skrev om det. Ett större nordiskt projekt om centralmakt och lokalsamhälle i 1700-talets Norden var viktigt för att beskriva frågorna, ett projekt som bl.a. Uppsalahistorikern Ann-Marie

Petersson medverkade till att initiera. Yngre doktorander som jag själv inspirerades till självstyrelseforskning och att anlägga perspektivet centralmakt mot lokalsamhälle. Det var inte första gången bondesamhället och självstyrelse varit viktiga teman i historieforskningen. En tidigare blomstringstid var just under 1920- och 1930-talet, när de demokratiska kommunerna tog form. Statsvetaren Nils Herlitz, kyrkohistorikern K. H. Johansson och rättshistorikern K. G. Westman var framträdande gestalter under den tiden. År 1934 gavs till och med en radiokurs i ämnet, *Självstyrelsen i svenskt samhällsliv*, med bidrag av bl.a. Johansson och Westman, men också av Per-Albin Hanssons bror socialdemokraten Sigfrid Hansson.

Om det demokratiska genombrottet 1918-1921 framför allt drevs framåt av socialdemokrater och liberaler, så hör mellankrigstidens självstyrelseforskare intressant nog, och trots Sigfrid Hanssons medverkan, mer till det mer konservativa och nationalistiska politiska spektrat – givetvis nedtonat i vad som var en saklig akademisk prosa. Självstyrelsen och det demokratiska systemet uppfattas inte som en radikal omdaning av det svenska samhället utan tvärtom som en urgammal frihet för bondeklassen gentemot överheten, antingen den uppfattas som en självisk aristokrati eller en övermäktig stat. K. G. Westman, den blivande justitieministern i krigsårens samlingsregering, är tydlig i denna tolkning av historien.

Detta, tror jag, hade betydelse för en konservativ uppslutning kring demokratin på 1930-talet. Den svenska bondefrihetens fortsättning in i en ny tid utgjordes av kommunalt självstyre och demokrati och den gav inte utrymme för totalitära eller fascistiska lösningar. Radiokursen om självstyrelsen var en manifestation av enighet bakom rättsstat och folkstyrelse året efter att bondeförbundaren Axel Persson Bramstorp genom "kohandeln" med Per Albin Hansson berett vägen för en stabil reformperiod på demokratisk grund. Det var samma år högerledaren Arvid Lindman motade bort Sveriges Nationella Ungdomsförbund, som alltmer influerats av fascistiskt tankegods, från Allmänna valmansförbundet.

Från sockenstämma till sockenförening?

Att ett historiskt perspektiv har ideologisk färg, är inte detsamma som att perspektivet

saknar grund. Den forskning som skett av sockenstämmor och häradssting visar verkligen på att bönder under 1600- och 1700-talet hade stort inflytande och självbestämmande lokalt. Paradoxalt nog har historikernas intresse för landskommunernas styre och böndernas påverkan efter att kommunallagarna klubbades 1862 varit betydligt lägre än för de äldre sockenstämmorna. Trots allt betraktas senare delen av 1800-talet som böndernas politiska storhetstid i riksdagen. Vi vet mindre om den perioden. Lite svepande beskrivs den som en period där de kommunala utgifterna hölls tillbaka. Särskilt beryktade är fattighjonsauktionerna, där lägstbjudande åtog sig fattigvården. Kommunerna karaktäriseras också ibland mer som bolag med andelsägande än offentliga organ för allmänheten. Röst-rätten räknades enligt 1862 års kommunalförordning ut som fyrktal och grundade sig på den bevillning av statlig skatt som riksdagen gjorde. Fyrktalen var en viktning av den skattekraft den röstberättigade hade. Av störst betydelse var beskattningsbar egendom, d.v.s. egendom som jordbruk och annan mark eller anläggningar som kunde användas i produktion. Egendomsägare som hade rösträtt kunde därför också vara juridiska personer, bolag. Extrema konsekvenser av rösträtt efter förmögenhet och inkomst och bolagens rösträtt framhålls ibland. I vissa kommuner låg röstmajoriteten hos en handfull eller ibland hos en enda person, eftersom den speglade en lika extremt ojämn egendomsfördelning i socknen. I andra kommuner var egendomen dock jämnare fördelad mellan familjejordbruket och makten inte lika koncentrerad. Fortfarande blev det ett välde av besuttna husbönder, med endast ett fåtal kvinnor med rösträtt och med de fattiga utan rösträtt.

Hur mycket liknade kommunalstämmorna de äldre sockenstämmornas bondesjälvstyrelse? Ibland viktades på sockenstämmorna röst efter egendom (om frågan handlade om utgifter), ibland ägde var och en varsin röst (om det var en moralfråga), ofta undantogs kvinnor och andra som var underställda husbönderna i ett hushåll. Först 1818 kom en lag som reglerade att sockenstämman hade en beskattningsrätt och att en röstmajoritet var grund för giltigt beslut på sockenstämman. När kommunalförordningens stadgande 1862

kopplade rösträttens gradering till den skattekraft som främst vilade på jordegendom, var det en konsekvent renodling av en rösträttsprincip som delvis varit tidigare praxis på sockenstämmorna. Rösträttens fyrktal grundade sig på bevillningar från vad som 1862 fortfarande var en ståndsriksdag. Fram till dess att grundskatterna avskaffades 1901 gällde sedan Gustav Vasas dagar ett system för beskattning och andra förpliktelser som vilade tungt på bönderna, ett system där jordeböcker och mantalet (gårdens storlek) avgjorde beskattningens storlek. Indelningsverket och det ständiga knekتهållet vilade på samma grund, med gårdar som roterades efter bärkraft. Även det ersattes först 1901 med värnpliktsarmén och garnisoner i städerna. På liknande sätt reglerades också vägghållningen. Det handlade inte bara om att betala skatt efter mantalets storlek utan också om ett gemensamt ansvar för olika allmänna insatser, som t.ex. vägar, men viktat efter förmögenhet.

Till stor del avskaffades "Gustav Vasas Sverige" år 1901, men kommunalskatten baserad på fyrktal levde kvar och beskattningen skulle ännu under mellankrigstiden styras av egendomsinnehavet. Frågan var besvärlig just genom den intima kopplingen mellan beskattning och rösträtt, samtidigt som det alltmer stod klart att skattesystemet inte gav tillräckliga resurser eller en rättvis fördelning av det allmännas bördor. Flera reformförslag för beskattning framlades och förkastades under 1900-talets två första decennier.

Var kommunalstämman fram till 1920 en plats för att organisera gemensamma insatser för bönderna? Kunde kommunalstämman fortfarande fungera så efter 1920, eller snarare de kommunfullmäktigeförsamlingar som mestadels kom att ersätta kommunalstämmorna som plats för beslut? Var Tolftaböndernas sockenförening snarare en ersättning för den roll kommunalstämman inte längre kunde fylla, än en lokal partiorganisation för att förbereda kommunal politik? Om en gång landskommunerna fungerat som bolag, men från 1920 inte längre gjorde det, vilken organisation tog över de funktioner kommunerna tidigare haft? Tre ärenden om gödsel, mjölk och grus leder till dessa frågor.

100 år gamla protokollsböcker väcker frågor om partiets identitet

Som en del av Demokrati 100-projektet har Folkrörelsearkivet för Uppsala län digitaliserat ett antal protokollsböcker från 100 år sedan från olika samhällen i norra Uppland. Här utreder vi vad dessa fascinerande dokument kan berätta om politisk aktivitet vid den tiden, hur sådana aktiviteter har förändrats under det senaste århundradet och hur dessa förändringar passar in i ett internationellt sammanhang.

Jag heter Gerard Farrell och är en irländsk historiker, specialiserad på 1600-talet, samt student vid Uppsala universitet där jag går mitt sista år på ABM:s (Arkiv, Bibliotek och Museer) masterutbildning. Som en del av detta genomförde jag en praktik på Folkrörelsearkivet för Uppsala län mellan 19 oktober och 20 november, under de utmanande omständigheterna av skärpta begränsningar i Uppsala på grund av covid-19-pandemin. Trots att jag till stor del var begränsad till att arbeta med digitalt arkivmaterial, hade jag under denna tid möjlighet att jobba med en del riktigt intressanta handlingar som har digitaliserats av Folkrörelsearkivet som en del av Demokrati 100, ett projekt lett av Kungliga biblioteket och Riksbankens Jubileumsfond för att fira tillkomsten av den allmänna och lika rösträtten för hundra år sedan. Jag tänker diskutera detta arkivmaterial i den här artikeln, titta på potentialen för framtida forskning och fundera lite över vad det kan berätta om politisk aktivitet under de första åren av allmän rösträtt i Sverige.

Handlingarna i fråga är en serie protokollsböcker skapade av de socialdemokratiska kvinnoklubbarna i Söderfors och Untraverken mellan 1923 och 1929, den lokala föreningen av Bondeförbundet i Tolfta (1923-1940) och Tierps Frisinnade förening (1914-1943) vilka var föregångare till Centerpartiet respektive Liberalerna. Som irländare i Sverige, med en

kunskap om irländsk politik som är mycket djupare än om svensk, vill jag också ta med ett internationellt perspektiv och illustrera några av de största skillnaderna i politisk aktivitet som fanns vid denna tid i dessa två länder samt gemensamma mönster som framträder när vi tittar på hur politiska identiteter och lojaliteter har förändrats under det senaste århundradet.

Det som var omedelbart slående var, hur mycket dessa verksamheter bestod i att helt enkelt behålla sin existens. En stor del av tiden upptogs av att ta ut avgifter, rekrytera nya medlemmar, välja styrelse o.s.v. Vid första anblicken kan detta tyckas ha lite att göra med de stora politiska strider som pågick i världen under 1920-talet men för kvinnor och andra grupper som traditionellt marginaliserats från politisk aktivitet, var dessa övningar i självorganisation mycket viktiga. Det som också är intressant är, att en hel del aktiviteter som dessa grupper sysselsatte sig med ägde rum på den sociala och ekonomiska arenan istället för den politiska. Bondeförbundet i Tolfta samlade till exempel sina resurser inte bara för att kämpa för partiets kandidater i regionalval och riksdagsval, utan också för att förhandla om ett bättre pris på gödsel och inköpa det i stora mängder!

Mycket energi gick till sociala evenemang, kalas o.s.v., men sådana aktiviteter kan också ses som seriösa och intensivt politiska. Arbetarklasskvinnor, till exempel, som dittills förväntats lämna politiken åt män, bildade viktiga sociala och politiska nätverk genom vilka de lärde sig av andra kvinnor, ofta från andra områden, som hade varit aktiva en längre tid, till exempel i kampanjen för den kvinnliga rösträtten. Spridningen av politisk kunnskap verkar vara en viktig prioritering, i motsats till att bara sprida ett budskap eller propagera. Ett standardförfarande som framgår av dessa dokument är att en fråga ställdes till gruppen

och sedan diskuterades vid nästa möte efter att människor hade fått tid att reflektera över den. I slutet av ett möte hos Socialdemokratiska Kvinnoklubben i Söderfors 1926 frågades till exempel: "Kan kvinnans rösträtt gagna samhället?" Följande månad tog mötet upp: "att tala om landstingsvalet i höst, och vad nytta vi har af landstinget. Frågan diskuterades och diskussionen fick utgöra svaret." Det som var viktigt var alltså inte att slutgiltigt besvara en fråga utan processen att diskutera den och utforska dess olika konsekvenser och implikationer.

Denna överlappning mellan den politiska och sociala sfären kan också ses i skärningspunkten mellan deltagande i politisk och kyrklig verksamhet. En protokollsbok från Tierps Frisinnade förening, en lokal avdelning av Frisinnade landsföreningen som hade sina rötter i frikyrkorna och nykterhetsrörelsen och senare skulle bli Folkpartiet och idag Liberalerna, är intressant. Denna koppling mellan svensk liberalism och religion var något som förvånade mig, och spänningar kunde ses redan under denna period mellan religiös frikyrklighet och den ekonomiska liberalismen som brukar förknippas med liberalismen idag. Partiet splittrades tillfälligt mellan 1923 och 1934 i

frågan om spritförbud, innan det återförenades under namnet Folkpartiet. I dessa källor är identifieringen av partiet med affärsintressen tydligare än det religiösa elementet. De flesta möten från 1922 och framåt hölls på Tunelius borst- och penselfabriks kontor och ger intryck av små privata möten mellan affärsmän från medelklassen, mer fokuserade på specifika uppgifter rörande valkampanjer och att utse medlemmar till olika styrelser och nämnder.

Detta står i kontrast till de socialdemokratiska kvinnoklubbarnas större, mer offentliga möten som kännetecknas av mer omfattande politisk diskussion, debatt och allsång. Även detta kom som en överraskning, åtminstone för en irländare (där musik traditionellt har varit mer förknippat med puben i motsats till politiska möten), vilket kanske kan tyda på en protestantisk tradition av kollektiv kyrkosång omarbetad till socialismens tjänst. Så viktig var denna aktivitet att klubben i Söderfors diskuterade om de skulle köpa in en stor mängd exemplar av den populära socialistiska sångboken Tidens sång, där de flesta sångerna vid dessa möten fanns tryckta.

Radikalismen i många av dessa sånger står också som en påminnelse om hur mycket politiska identiteter har förändrats under det

Skutskärs socialdemokratiska kvinnoklubb, cirka 1935. Från studiecirkel om Kvinnans ställning genom tiderna.

senaste århundradet. Mycket av diskussionerna som ägde rum på de socialdemokratiska klubbarna var uttryckligen socialistiska och tydligt baserade på antagandet att avskaffandet av kapitalismen var målet i slutändan. I deras tidiga form förväntades arbetarekommunerna som grundades av socialdemokraterna ta över från de borgerliga kommunerna, ungefär som sovjeterna tog makten i Ryssland. Dessa förändrade politiska identiteter är lika tydliga i det liberala partiets och Centerpartiets arkivmaterial. Liberalernas frikyrkliga ursprung är nu ett halvt glömt minne för de flesta. Frihandel har blivit den centrala pelaren för liberal ortodoxi, men för ett sekel sedan var en betydande del av partiet berett att kompromissa med detta för att stödja spritförbudet.

Identitetsförändringarna är kanske ännu starkare i exemplet med Centerpartiet, som i dessa dagar kallades Bondeförbundet och verkar ha haft en mer tydlig klassidentitet än de har haft sedan dess. Organisationen som framkommer i dessa dokument är i grund och botten ett kooperativ för jordbrukare. Urbanisering och motsvarande demografiska förändringar under det senaste århundradet, där andelen av befolkningen som arbetar inom jordbruket har minskat dramatiskt, har tvingat Centerpartiet (som antog det nuvarande namnet 1957) att förändra sig och lägga mycket mindre tonvikt på landsbygden och miljöintressen. Något som liknar en identitetskris har åtföljt dessa förändringar, eftersom partiet har försökt att hitta nytt territorium för sig självt på det politiska spektrumet. De som sporadiskt kunde ses som Socialdemokraternas allierade, åtminstone fram till 1970-talet, har blivit praktiskt taget oskiljbara från Liberalerna, men det var en helt annan historia för hundra år sedan.¹

En del av denna utveckling påminde mig starkt om förändringar som har ägt rum i irländsk politik de senaste åren, särskilt med avseende på Fianna Fáil, en gång Irlands största parti från 1932 till 2011. Efter att ha övergivit sin traditionella tonvikt på ekonomisk intervention och social konservatism, har Fianna Fáil de senaste åren förlorat en hel del väljare och drabbats av en liknande identitetskris. Fast de gick med i ALDE, den liberala partigruppen i Europaparlamentet 2009, finns det lite i partiets historia som tyder på en liberal anslutning och många har kommenterat att det

inte längre finns någon konkret känsla för vad partiet står för. Eftersom de inte längre har tillräckligt med stöd för att bilda regering själva, sitter de för närvarande i en koalition med sin stora historiska rival, Fine Gael, en gång en otänkbar förening som skulle kunna jämföras med en regering bestående av Socialdemokraterna och Moderaterna i Sverige. Ett liknande öde har drabbat the Social Democratic and Labour Party (SDLP) i Nordirland, som kan ses som ett offer för sin egen framgång i fredsprocessen. Efter att ha gjort så mycket för att arbeta för fred under John Hume's ledning, har partiet haft svårt att hitta ett nytt syfte och ny identitet efter långfredagsavtalet 1998 och deras väljarstöd har minskat avsevärt.

Det verkar vara en tid av djupgående förändringar i både svensk och irländsk politik och vissa partier lyckas anpassa sig till förändrade förhållanden bättre än andra. Ofta kan en minskad målgrupp och ideologiska revirkering innebära att det bara finns plats för en konkurrent i en viss del av spektrumet. Under större delen av sin sekellånga historia har Republiken Irland rymt två stora högerpartier. Detta har förändrats och Fianna Fáil befinner sig mindre väl positionerade att göra anspråk på denna grund än Fine Gael, som är mer entydigt höger. På samma sätt är det tveksamt om svensk politik på lång sikt har plats för två partier som är så lika som Centerpartiet och Liberalerna. Dokument som protokollen från Tolfta och Tierp visar hur olika dessa partiers målgrupper var för hundra år sedan.

¹ Redaktionell kommentar: För den som läser detta i mars 2021 och samtidigt följer nyheterna om Liberalernas och Centerpartiets olika ställningstaganden om regeringssamarbete, bör nämnas att Gerards text skrevs i huvudsak i december 2020. Partiernas ideologiska likheter med en gemensam grund i liberalismen påverkas på kort sikt mindre av överväganden om samarbeten.

**Arkivet har tills vidare stängt
på grund av Covid-19.**

Bevara din
förenings
historia

FOLKRÖRELSEARKIVET
FÖR UPPSALA LÄN

den är unik